

בנין המקדש : בידי אדם או בידי שמים?

שם הסטודנט : הלל בן שלמה

מס' ת"ז : 034458042

מס' טלי נייד : 0527038778

דוא"ל : hillel841@gmail.com

שם המנחה : הרב יפתח יצחק שנדורפי

שם הקורס : סמינריונית בתושב"ע

תאריך : סיון תשפ"ב

תוכן עניינים

1	.....	מבוא
2	.....	פרק א – מצות בנין המקדש בדברי חז"ל
2	.....	1. מקורות תנאיים: בנין המקדש – בידי אדם
3	.....	2. האמוראים: מצות בנין המקדש – בידי אדם
4	.....	3. דרשות מהן ניתן להבין שהמקדש ייבנה בידי שמים
6	.....	פרק ב: ביאור שיטות הראשונים לגבי "מקדש משמים"
6	.....	1. ראשונים המביאים אפשרות של מקדש משמים
8	.....	2. ראשונים הסוברים שהמקדש ייבנה בידי אדם
12	.....	פרק ג: מקדש בידי אדם - הגישות התורניות מהאחרונים ועד ימינו
13	.....	1. אחרונים הסוברים כי המקדש ירד מן השמים
13	.....	2. ניסיונות ליישב יחד את שתי האפשרויות
15	.....	3. רבים מהאחרונים: המקדש ייבנה בידי אדם
18	.....	סיכום
19	.....	ביבליוגרפיה

בכל אחת מתפילותינו או מסויימים בבקשה "שייבנה בית המקדש במהרה בימינו". מתקני התפילה רצו להשריש בנו את ההבנה הפשוטה, שצריך לשאוף לבניין המקדש – ולצפות לבניינו, בתקווה שזה יהיה כמה שיותר מהר.

אולם מהי חובתנו בעניין זה פרט מאשר בתפילה? גם על הפרנסה או מתפללים, וגם על הרפואה או מתפללים. בעניינים אלו פשוט וברור לכולם, כי יש לפעול בדרך הטבע, ולא להסתפק רק בתפילה. על האדם מוטלת חובה לעבוד לפרנסתו, לשמור על דרכי התנהלות בריאים, ובשעת הצורך לפנות לרופא. האם בית המקדש שונה מדברים אלו? האם לגבי בנין בית המקדש או לא צריכים לפעול במסגרת הטבע?

בית המקדש אינו הבית הפרטי שלנו. הוא הבית של ה'. האם יש מקום לומר, שה' בעצמו ידאג לביתו, בלי שאנחנו נצטרך לעשות השתדלות טבעית בעניין? האם בניין בית המקדש בידי שמים – יכול להיות מציאות עתידית שעשויה להתרחש, ולזה עלינו לכוון בתפילותינו? בנין שייבנה על ידי הקב"ה בעצמו, בוודאי יכול להיות מרומם ונעלה, מכל דבר שאנחנו נעשה ביגיע כפינו.

מאידך גיסא, יש מקום לומר להיפך. הקב"ה חפץ במעשה ידינו. אנחנו צריכים לעשות את כל המאמצים לבנות מקדש בדרך הטבע. אסור לסמוך על הנס. המקדש צריך להיבנות דווקא בידי אדם. יש לנסות להשפיע על כל הגורמים הפוליטיים, הבטחוניים והמקצועיים לעשות כל מאמץ - לבנות את בית המקדש.

בפרק הראשון בעבודה שלפנינו, אעמוד על דברי חז"ל בעניין. מה הם הבינו, ומה ניתן ללמוד מדבריהם. במהלך כל תקופת הגלות, שאלה זו לא היתה כל כך למעשה, ועל כן אין הרבה התייחסות לכך בדבריהם. מה גם, שככל הנראה, ההבנה הפשוטה לגבי חובת הבנייה, לא היתה מוטלת בספק. בכל אופן, אביא מקורות מדברי התנאים, מדברי האמוראים ומדברי המדרשים, שאינם עוסקים בשאלה זו כשאלה, אך ניתן ללמוד מהם על התשובה לשאלה זו.

בפרק השני, אתייחס לדברי הראשונים. גם הם לא כל כך הרחיבו בזה, אך ניתן למצוא התייחסויות לעניין. אבאר, היכן או מוצאים אפשרות של מקדש משמים, מי מהראשונים סבר כן, ומיהם הראשונים הנוקטים כדבר ברור, שהמקדש ייבנה בידי אדם.

העיסוק בדברי האחרונים בנושא בא לידי ביטוי משמעותי רק במאה וחמישים השנים האחרונות, עם ההתעוררות הציונית; ועל כן אני כורך את דברי האחרונים יחד עם דברי רבני זמננו, בהם אני עוסק בפרק השלישי. בתקווה שזכה ליטול חלק ממשי בבנין בית המקדש, שיבנה בקרוב במהרה.

פרק א – מצות בנין המקדש בדברי חז"ל

אין לפנינו מסכת משנה העוסקת במצות בנין בית המקדש. נכון הוא, שיש את מסכת מידות, המתארת את בית המקדש שהיה; אולם אין לפנינו הנחיות ברורות בנוגע לקיום מצוה זו. מה הבינו חז"ל בעניין? האם אפשרות "מקדש משמים" היתה שייכת מבחינתם? מה נכתב בדברי חז"ל בנוגע למצות בנין המקדש? מה אנחנו יכולים ללמוד מדבריהם בנוגע לשאלה זו?

1. מקורות תנאיים: בנין המקדש – בידי אדם

מצות בנין המקדש נזכרת בדברי כמה מן התנאים, כאחת משלוש המצוות שעם ישראל הצטווה לקיים בכניסה לארץ.¹ תנאים אלו אינם מזכירים את האפשרות, שהמקדש יבנה בידי שמים. נראה שהיה פשוט להם, כי עם ישראל בעצמו הצטווה על קיום מצוה זו – כמו גם על קיום שתי המצוות האחרות שנזכרו בהקשר זה – מינוי מלך ומחיית עמלק.²

בכמה מקומות בדברי התנאים אנחנו מוצאים התייחסות לשאלות הלכתיות הקשורות לבנין המקדש. ישנה ברייתא האומרת, שלא בונים את בית המקדש בשבת.³ ישנה מחלוקת בין התנאים, אם מקריבים את הפסח השני, במקרה שניתן לעם ישראל רשות לבנות את המקדש בין פסח ראשון לפסח שני.⁴ המדרש מספר, כי בימי רבי יהושע בן חנניה, כמה עשרות שנים לאחר חורבן בית המקדש – היתה התארגנות מעשית לבנות את בית המקדש; אלא שלבסוף המלכות חזרה בה מהאישור שניתן לדבר.⁵

מכל המקורות הללו עולה, כי חיוב הבנייה בידי אדם היה פשוט לתנאים, ולא נזכרה בדבריהם אפשרות אחרת. וכך אנו מוצאים בדרשה מסוף ימי התנאים, כי המקדש נקרא "מעשה ידי הצדיקים".⁶ בתרגום יונתן בן עוזיאל (שאף הוא מתקופת התנאים), נזכר לגבי המלך המשיח: "והוא יבנה בית מקדשא".⁷

¹ רבי יהודה ורבי יוסי - בבבלי, סנהדרין כ, ב; דברים רבה ה, ג; פסיקתא רבתי פסקה יב; תנחומא כי תצא סימן יז.
² ישנה הקבלה מעניינת בין מצות מינוי המלך, שצריך להיות "מלך אשר יבחר ה' אלוהיך בו" (דברים יז, טו), לבין בנין המקדש, שצריך להתבצע "במקום אשר יבחר ה' אלוהיך בו" (ביטוי המופיע בספר דברים למעלה מ-20 פעם). ה' בחר את המלך. וה' גם בחר את מקום המקדש. פעולת ההמלכה נעשתה בידי עם ישראל, והיינו, בידי אדם – ולא בידי שמים. לא הופיעה דמות מן השמים בשביל למלוך (וגם אם נאמר, שהנביא המושח את המלך הוא שליח מן השמים, הרי שמדובר בבן אדם, שהוא יצור המגיע מן הארץ, ולא במלאך אלוהי). גם פעולת בנין המקדש - נעשתה בידי עם ישראל. כמוכן, שדברים אלו נכונים גם לגבי המצוה השלישית הנזכרת בהקשר זה, מצות מחיית עמלק, שהיא נעשתה בידי עם ישראל בעצמו, ולא באמצעות אש מן השמים המכלה אותם (אם כי ברור, שעזרת ה' נדרשת תמיד - להצלחה במלחמה, ובכלל, בכל דבר שאנחנו עושים).

³ בבלי, יבמות ו, א.

⁴ תוספתא פסחים ח, ד; ירושלמי פסחים ט, א.

⁵ בראשית רבה סד, י. בספר תבואות הארץ לרבי יהוסף שוורץ (חלק ב "מעשה הארץ" עמוד תיח) כותב, כי הקיסר המדובר היה טריינוס, שמלך בשנת 3860 לבריאה, 32 שנה אחרי החורבן. בעל תבואות הארץ כותב (שם בעמוד תכג) על ניסיון נוסף לבנין המקדש, שהיה בשנת 4125 על ידי הקיסר יוליאנוס. תיאור מפורט בנוגע להתארגנות הציבורית באותו הזמן לבנות את המקדש, מופיע בויקיפדיה ערך "יוליאנוס הכופר" (שם נזכר שהיה זה בשנת 363 למנינם). בפירוש "עלי תמר" על הירושלמי (מעשר שני ה, ב) כותב, כי יוליאנוס הקיסר היה בזמן כתיבת הירושלמי, והוא רואה קשר בין ניסיון בנין המקדש בזמנו, לבין האפשרות הנזכרת בירושלמי, למקרה שניתן רשות לבנות את המקדש בין שני הפסחים. בר קפרא – כתובות ה, א. הבנה של דרשה זו עם האפשרות של מקדש משמים, מבוארת בשו"ת משנה הלכות (חלק יז סימן קצו), שהמקדש יבנה בשמים על ידי תפילותיהם של הצדיקים ומעשיהם הטובים, וכך הוא ירד לארץ.

⁷ בתרגום על ישעיהו נג, ה. יש לציין כי מילים אלו אינם תרגום של מילים המופיעות בפסוק אלא תוספת גמורה של התרגום.

2. האמוראים: מצות בנין המקדש – בידי אדם

בכמה מקומות אנו מוצאים אמוראים המתייחסים לפרטי הלכות בית המקדש, תוך הבנה ברורה, כי בנין המקדש הוא בידי אדם. לגבי הברייתא הנ"ל האומרת, שאין בונים את המקדש בשבת, ישנו דיון בתלמוד הבבלי אם יש חילוק בין סוגי המלאכות האסורות לצורך הבנייה; האם רק איסורים שמורים של סקילה אינם נדחים בשביל הבנייה, ואילו איסור יותר קל כמו 'מחמר' יכול להידחות בשביל הבנייה – או שמא אין לחלק בזה כלל.⁸ במקום אחר נאמר, כי אין בונים את המקדש ביום טוב.⁹ וכן נאמר, כי אין בונים את המקדש בלילה.¹⁰

יש מהאמוראים שהתייחסו לחובת ההתייחסות לבנין המקדש. יש מי שאומר, שלא מבטלים תינוקות של בית רבן בשביל הבנייה.¹¹ אנו מוצאים התייחסות גם למעלת הבנייה, ויש מי שאומר, שתלמוד תורה גדול מבנין בית המקדש.¹² גם מדברים אלו עולה, כי ההבנה הפשוטה של האמוראים היתה, שהמקדש צריך להיבנות בידי אדם.

כך גם מופיע בלא מעט מדרשים, שעם ישראל הוא הבונה. הפסוק בשיר השירים (ד, טז) "עורי צפון ובואי תימן" נדרש על כך, שהגלויות הנמצאות בצפון עתידות להתעורר, ולבנות את בית המקדש

⁸ יבמות שם.

⁹ בבלי, שבועות טו, ב.

¹⁰ דברי אביי שם. אמנם, בסוגיה המופיעה בסוכה מא, א ובראש השנה ל, א נזכר, כי בונים את המקדש ביום טוב או בלילה, בניגוד לדברי התלמוד בשבועות. וביישוב הסוגיות רש"י כתב לחלק בין המקדש שנבנה בעבר לבין המקדש העתיד להיבנות, כפי שיתבאר בפרק הבא. מכל מקום, בסוגיות עצמם לא נזכרת כלל האפשרות של בנייה משמים, וגם אם נאמר שיש סתירה בשאלה אם אפשר לבנות ביום טוב או בלילה, הרי שההבנה הפשוטה בכלל הסוגיות היא, שהבנייה מתבצעת בידי אדם, ולא בידי שמים.

¹¹ בבלי, שבת קיט, ב. הנחת היסוד היא, שהמצוה מוטלת על הגדולים ולכן הם אלו שצריכים לבנות, ואת הקטנים אין לבטל. זאת, משום שישנה מעלה גדולה ללימוד התורה שלהם, שבזכות הבל פיהם העולם עומד. מסתבר לענ"ד לומר, כי ככל מצוה שאין אחרים לעשותה, שמבטלים תורה עברה (כמבואר במועד קטן ט, א-ב), אם תהיה בעיה לבנות בלי עזרת הקטנים (או המלמדי תינוקות של הקטנים), הרי שיבטלו את הלימוד בשביל בנין המקדש, גם לימוד של תינוקות של בית רבן (וראה עוד בעניין, בהערה הבאה).

ההלכה שאין מבטלים תינוקות של בית רבן לבנין המקדש נפסקה להלכה ברמב"ם בהלכות בית הבחירה (א, יב) ובהלכות תלמוד תורה (ב, ב). בפשטות דברים אלו נאמרו לדעתו, הן על בית המקדש שהיה בעבר, והן לגבי המקדש העתידי. זאת, שלא כמו שכתב בספר צפנת פענח (מהדורה תניינא דף ג, ב), על הלכות תלמוד תורה ג, רוצה לומר, כי דווקא במשכן לא מבטלים את התינוקות, משום שהמשכן צריך להיבנות דווקא על ידי גדולים, אבל במקדש העתידי, שהבנייה כשרה על ידם, שהבנייה אינה אלא הכשר מצוה להקרבת הקרבנות, הרי שמבטלים אותם. ואמנם, מצאנו מחלוקת לגבי בניית המזבח, שלפי הרמב"ם (ספר המצוות כ) זהו חלק ממצות בנין המקדש, ואילו לפי הרמב"ן (השגות עשין לג) זהו הכשר מצוה לקרבנות; אולם לגבי עצם מצות בנין המקדש נראה ברור, כי יש מצוה לבנות את הכל, ואין לראות את הבנייה כהכשר מצוה – למרות לשון הרמב"ם בנוגע למטרת הבנייה, שצריך שהמקום יהיה מוכן להקרבה. והיינו, שלמעשה יש שתי מטרות בבנייה – גם לשם הכשרת המקום, וגם לשם הקמת הבניין.

דברי הצפנת פענח הם בהתאם לשיטתו העקרונית, לפיה מאחר שהמקום כבר התקדש, הרי שאין עוד מצוה של בנייה אלא רק הכשר מצוה להקרבה (ולכן גם מותר לבנות בלילה או אפילו בשבת ויום טוב בעת הצורך, וראה להלן הערה 35). לפי דברים אלו ניתן לומר, כי המקדש יכול באמת לבוא משמים, ולא תבטל מצות בנין המקדש בכך. אולם הרמב"ם הסיבר שקדושת המקום לא בטלה, סובר גם כן שישנה חובת בנייה, ולפיו בוודאי דברים אלו אינם תלויים אחד בשני.

¹² רב שמואל בר מרתא בשם רב, בבלי, מגילה טז, ב. כמובן, שאין הכוונה שבנין המקדש צריך להתבטל בגלל לימוד התורה של הבונים, שהרי כבר ראינו שרק תינוקות של בית רבן אין מבטלים ואת השאר מבטלים – וגם את התשב"ר ביארנו, שהכוונה היא כשיש אחרים שיכולים לבנות. ובאמת, במגילה שם בסמוך נאמר, כי תלמוד תורה גדול מהצלת נפשות. ודבר ברור הוא, שאדם מחויב להציל נפשות כאשר ישנה אפשרות כזו בפניו, אחרת הוא עובר על איסור "לא תעמוד על דם רעך". ממילא יש לומר, כי גם לגבי בנין המקדש, אם אין מישהו אחר שיבנה, הוא מוכרח לבטל את לימודו ולבנות. כאשר יש אחרים שבונים (ושמצילים את הנפשות), בהחלט תלמוד התורה שלו הוא גדול מהמעשה הגדול הנעשה, שהרי גדול תלמוד המביא לידי מעשה (ראה בקידושין מ, ב), והתלמוד שלו יוכל להביא לעשיית עוד מעשים רבים.

הנתון בדרום.¹³ גם הפסוק בברכת יעקב ליהודה "אוסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתונו" (בראשית מט,יא) נדרש על עם ישראל, שיבנו את בית המקדש.¹⁴

3. דרשות מהן ניתן להבין שהמקדש יבנה בידי שמים

בשלושה מקומות מצאנו דרשות מהם ניתן להבין, שהמקדש עתיד להיבנות בידי שמים ולא בידי אדם. מקור מדרשי אחד, מחלק בין המשכן והמקדש של העולם הזה, שנבנו בחומה, לבין המקדש העתיד להיבנות, שה' יבנה אותו והוא יהיה מוקף בחומת אש.¹⁵ מקור אחר אומר, כי הקב"ה רואה את עצמו אחראי לחורבן הבית, ועל כן הוא יבנה את הבית מחדש באותו אופן בו הוא החריב אותו – כשם שהוא החריב אותו באש, כך הוא יבנה אותו באש.¹⁶ כך גם אנו מוצאים דרשה המחלקת בין הבנייה שהיתה בעבר, שלא היתה נצחית, משום שנעשתה בידי בשר ודם, לבין הבנייה העתידה, שתהיה נצחית, מאחר שהיא מעשה ידי ה'.¹⁷

אמנם, ישנם מדרשים המזכירים בנייה בידי שמים, עם תוספת של מילה אחת משמעותית, ממנה ניתן להבין, שגם כאשר מדברים על מקדש משמים, אין הכוונה כפשוטו, שהמקדש ירד בנוי מלמעלה: "כביכול אין בית המקדש נבנה בידי אדם אלא בידו בלבד".¹⁸ המילה 'כביכול' מלמדת אותנו, כי יש לראות את בית המקדש כבנייה שמיימית – אולם בפועל הבנייה אינה מתרחשת בניסים היוצאים מגדר הטבע. המקדש נבנה בידי אדם.

לאור המקורות הרבים המובאים עד כה, ומצביעים על בנייה בידי אדם ולא בידי שמים, יש מקום להבין, כי המדרשים הללו, שלכאורה חולקים על שאר המקורות, אינם באמת חולקים עליהם, אלא הכל מודים, שבניית המקדש תבצע בידי אדם.

בדומה לזה אנו מוצאים מדרש הכותב לגבי בניית המשכן ולגבי בניית בית המקדש הראשון, שהם נבנו בידי שמים. אין חולק על המפורש בכתוב, כי משה רבינו הקים את המשכן. וכי שלמה המלך בנה את המקדש. אולם המדרש בא לומר, כי בנינם לא היה בניין בידי אדם אלא בידי שמים – שמה ושלמה בנו בידיהם, ומן השמים סייעו בידם להצלחת הבנייה.¹⁹

¹³ דברי רבי יוסי בר חנינא בירושלמי, מגילה א,יא. ובדומה לזה בויקרא רבה טו, ובמדבר רבה יג, ובשיר השירים רבה ד,א - אלא שבמדרש רבה נזכר שהמשיח הוא הבונה, במקום "הגלויות".

¹⁴ תנחומא (ורשא) ויחי, סימן י: "יבנו שער האיתון". ובפסיקתא זטרתא (לקח טוב) על בראשית שם: "המה יבנו בית מקדשו, שכן כתוב ביחזקאל (מ,טו) "שער האיתון...". כך היא גם משמעות תרגום אונקלוס במקום "יבנון היכליה", ורש"י שם מביא את דבריו.

¹⁵ תנחומא (ורשא), כי תשא יג.

¹⁶ בבלי, בבא קמא ס,ב. בדומה לזה אנו אומרים בתשעה באב בתפילה הנוספת בברכת בונה ירושלים "נחם" (ולחלק מהגרסאות "רחם"): "כי אתה ה' באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה" (על פי הירושלמי ברכות ד,ג; תענית ב,ב).

¹⁷ פסיקתא רבתי (איש שלום), פסקה כח. בדומה לזה מופיע גם בזוהר לבראשית (כח,א); אם כי לדברי הזוהר לפרשת פנחס (עמוד רכא), לא רק המקדש עתיד לרדת מן השמים אלא כל העיר ירושלים עתידה לרדת. לגבי בניית בתי העיר ירושלים, לא מצאנו מי שאומר שהבתי צריכים להיבנות בידי שמים. ב"ה אנו זוכים כיום לראות את העיר ירושלים הולכת ונבנית – בידי אדם. ייתכן שיהיו שינויים ניסויים בעתיד, אולם גם את ההתפתחויות הגדולות של עשרות השנים האחרונות, ניתן להגדיר כנס. וכך מקובל לומר גם על דברים שנעשו בפועל בידי אדם, אולם הם הצליחו באופן היוצא מגדר הרגיל, שזה משמים.

¹⁸ אליהו רבה (איש שלום) פרשה כח. בדומה לזה אנחנו מוצאים במכילתא דרבי ישמעאל (בשלח) – מסכתא דשירה פרשה ל, "וכשבא לבנות המקדש – כביכול בשתי ידיו, שנאמר: מקדש ה' כוננו ידיך".

¹⁹ תנחומא, פקודי סימן י. להלן לשון המדרש: "כמה חכמים היו שם ולא היו יכולים להקים את המשכן, אמר שלמה רבות בנות עשו חיל, למה שעשו את המשכן ולא היו יודעים ליישב אותו, נטלו כל אחד ואחד מלאכתו והלכו להם אצל משה, כל אחד ואחד היה אומר הרי קרסי הרי קרשי הרי בריחי, ושרתה רוח הקודש על משה, והקים את המשכן, ולא תאמר משה, אלא המשכן מעצמו עמד, שנאמר הוקם המשכן, ולא תאמר המשכן אלא אפילו בית עולמים, אילולי שעזר

הקדוש ברוך הוא, לא שלמה, ולא כל ישראל, היו בונים אותו, מנין שכך אמר דוד, אם ה' לא יבנה בית [שוא עמלו בונים בו] (תהלים קכז א), לפיכך במעשה נסים הוקם המשכן...".

בדברי רש"י על התורה מובא המדרש בניסוח קצת שונה, אך באותו עיקרון, לפיו המדובר בבנייה שמיימית – באופן מטאפורי: "שלא היה יכול להקימו שום אדם מחמת כובד הקרשים, שאין כח באדם לזקפן, ומשה העמידו. אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא איך אפשר הקמתו על ידי אדם, אמר לו עסוק אתה בידך נראה כמקימו, והוא נזקף וקם מאליו...".

פרק ב: ביאור שיטות הראשונים לגבי "מקדש משמים"

בדברי הראשונים אנו לא מוצאים מחלוקת של ממש בנושא זה. יש ראשונים, שמזכירים את בנין המקדש העתידי בידי שמים; ואילו יש ראשונים שמהם עולה בבירור, כי הם נוקטים כפשטות דברי חז"ל ברוב המקומות, שהבנין ייבנה בידי אדם. אולם אין אנו מוצאים בתקופה זו דיון ישיר בין שתי האפשרויות הללו באופן הרואה בכך סתירה או מחלוקת.

1. ראשונים המביאים אפשרות של מקדש משמים

מקור קדום ראשון המזכיר אפשרות של בנין בידי שמים, מופיע בדברי רב האי גאון, בתיאור דברים על הגאולה העתידה. לדבריו, אחרי תחיית המתים, יש אומרים, שהמקדש ירד משמים.²⁰ רב האי גאון עצמו אינו מתעכב על אפשרות זו, ולא בהכרח שהוא עצמו סבר כן. עצם ההבנה, שהמדובר בשלב מאוחר בתהליך הגאולה, אחרי תחיית המתים, גם כן מהווה חידוש בנוגע לאפשרות הבנין, כאשר מדובר בעולם שכבר אינו מתנהל לפי דרך הטבע. כאשר העולם מתנהל על פי הטבע, גם לפי אפשרות זו ניתן לומר, שחובת בנין המקדש בידי האדם עדיין קיימת. ייתכן, שאפשרות זו מתייחסת למקרה שהחובה לא התקיימה לפני תחיית המתים – אולם אין זו האפשרות ההכרחית.

אמנם, בכמה מהראשונים אנו מוצאים את אפשרות בנין המקדש משמים, כאפשרות הסותרת את הבנין בידי אדם. ראשונים אלו אינם מזכירים את תחיית המתים בהקשר זה, ומפשטות דבריהם נראה, כי המקדש אינו עתיד להיבנות בידי אדם כלל, ואנו מצפים לבנייה עתידית בידי שמים. אפשרות שיכולה להיות גם קודם תחיית המתים.

כך אנו מוצאים בדברי רש"י, בסוגיה המופיעה בשני מקומות בתלמוד, העוסקת באיסור האכילה מהתבואה החדשה ביום הקרבת העומר, כי המקדש העתידי ייבנה בידי שמים. באופן זה מתרץ רש"י את הסתירה בין סוגיה זו, בה מופיעה אפשרות לבנין בית המקדש בלילה או ביום טוב, עם סוגיה אחרת, בה נאמר שאסור לבנות את המקדש בלילה, ושאסור לבנות את המקדש ביום טוב. לדברי רש"י, הסוגיה האוסרת את הבנייה בלילה וביום טוב, מתייחסת לבנייה שהיתה בעבר; ואילו הסוגיה המעלה אפשרות של בנייה כזו, מתייחסת לבנייה של המקדש העתידי, שיהיה בידי שמים.²¹ כדברי רש"י כותבים עוד ראשונים: תוספות, תוספות הרא"ש, ריטב"א, ראב"ן, ריקאנטי.²²

אם אכן הסוגיה האוסרת את בניית המקדש בלילה או ביום טוב עוסקת במקדש שהיה בעבר ולא במקדש שעתיד להיבנות, יש לומר כן גם לגבי סוגיות נוספות העוסקות בהלכות הנוגעות לבנין המקדש, שהן עוסקות במקדש שנבנה בעבר, ולא במקדש שעתיד להיבנות.

²⁰ אוצר הגאונים על מסכת סוכה, עמוד 74 (כרך ו, ירושלים תרצ"ד); ועל מסכת סנהדרין ירושלים תשכ"ז, עמוד תצה.

²¹ בבלי, סוכה מא, א ד"ה אי נמי; בבלי, ראש השנה ל, א ד"ה לא צריכא.

²² תוספות, תוספות הרא"ש וריטב"א בסוכה שם; תוספות בשבועות טו, ב פי התנחומא; ראב"ן על ראש השנה שם; ריקאנטי ויקרא כו, מד. ככל הנראה דברי הראשונים נכתבים בעקבות רש"י, אם כי מאחר שהתוספות מביאים את התנחומא כמקור לדבריהם, מסתבר שהם נקטו בהבנתו כפשוטו, לאור דברי רש"י הללו (ולא כמו שכתבנו לעיל, שיש להבינם בדרך מטאפורית).

גם בפירושו של רש"י על התנ"ך אנו מוצאים חלוקה בין המקדש שהיה בעבר, שנבנה בידי אדם ועל כן הוא חרב, למקדש העתידי, שהקב"ה יבנה אותו בעצמו ושוב הוא לא ייחרב.²³ לכאורה נראה להבין בדעתו ובדעת ההולכים בשיטתו, כי אכן יש להבין כפשטם את המדרשים האומרים, שהמקדש ייבנה בידי שמים.²⁴

אולם בהבנה זו יש קושי רב, לאור המקורות הנזכרים לעיל. ייתכן לומר בדעת רש"י ובדעת ראשונים נוספים, כי הם לא הכירו את דברי המדרש על הניסיון לבנות את המקדש בזמנו של רבי יהושע בן חנניה; ושהם לא הכירו את המדרשים הנ"ל מהם עולה שהמקדש ייבנה בידי אדם – או שהם סברו שיש בזה דעות שונות, והכריעו כמו האפשרות שהמקדש ייבנה משמים. מכל מקום, מאחר שבדברי חז"ל אין מחלוקת מפורשת בנושא, יש דוחק רב לחדש מחלוקת בדבר, ולהכריע כדעה המנוגדת לרוב המקורות.

ובאמת, למרות דברי רש"י בסוגיה הנזכרת, רש"י עצמו במקומות רבים נוקט כדבר פשוט לגבי המקדש העתידי, שהוא ייבנה בידי אדם. כך אנו מוצאים בפירושו על יחזקאל, המתאר את המקדש העתידי לפרטיו, שרש"י מבאר בטעם הפירוט, שעם ישראל צריך לדעת בעת הקץ כיצד לבנות את המקדש.²⁵

כך הוא גם מבאר את דרשת חז"ל על ארבעת החרשים הנזכרים בבואת זכריה, שהכוונה היא לאומנים העוסקים בבנייה, וביניהם משיח בן יוסף ומשיח בן דוד.²⁶ הבנה זו מתאימה גם לפירוש

²³ על הפסוק "עוד אבנך ונבנית" - ירמיה לא, ג.

²⁴ לפי הבנה זו יש לומר, כי כשכתוב במדרש "כביכול", שהמקדש "כביכול ייבנה בידי שמים" (כמו באליהו רבה ובמכילתא דלעיל), הרי שהמילה "כביכול" לא נאמרה בדווקא, ובאמת המקדש ייבנה באופן ניסי בידי שמים. דווקא המקורות האומרים שישאל יבנו את המקדש בעתיד, צריכים להתבאר לפי הבנה זו שלא כפשטם. והיינו, שבאמצעות תפילתם של ישראל או בזכות מעשיהם, המקדש ירד מן השמים. אכן, המעשה המסופר על ימי רבי יהושע בן חנניה נראה מוקשה לפי דעה זו. ייתכן להסביר בכמה אופנים (ולעני"ד כולם דחוקים מאוד):

- א. יש מחלוקת בין המדרשים, ובאמת יש הסוברים שהמקדש צריך להיבנות בידי אדם, וכך נהגו אז למעשה – אך אין זו ההלכה.
- ב. אין לבנות בידיים, אולם ההמון מרוב ההתלהבות על האפשרות לבנות - לא נהג כהלכה (כך כתב בספר "מגדל דוד" רבי דוד האלטרקט).
- ג. עדיין היו קיימים שרידים של הבית השני באותו זמן, ועל כן הבית שהם באו לבנות הוא שחזור של הבית הקודם, ואין לו דין של המקדש שעתיד להיבנות (כך כתב לבאר הרב שלמה אבינר במאמרו "בית מקדש של אש" בתוך צפיה ד (עמודים 75-71)).
- ד. אנחנו צריכים לבנות את הבית בעצמנו, ורק סיוע הבנייה יהיה בידי שמים (וכפי שכתבו כמה מחברים, ראה להלן הערה 61).

²⁵ יחזקאל מו, יא. בפירוש תפארת ישראל על מסכת מידות (בועז אות א) עומד על הסתירה בדברי רש"י, והוא מבאר בדעתו, כי ההקפדה על המידות לעתיד לבוא היא בשביל לדעת שהבית נבנה בידי שמים כפי שהורה הנביא, ודבר ה' בפיו היה אמת (אמנם, דברים אלו אינם מתיישבים עם לשון רש"י ביחזקאל. ייתכן שהתפארת ישראל בא ליישב את דברי רש"י על התלמוד עם דברי הנביא, אם כי גם זה אינו מיושב, כי במפורש כתוב בפסוק: "ועשו אותם", כלומר, בנייה בפועל, ולא רק ידיעה של המידות).

בהמשך דברי רש"י שם הוא כותב בשם דברים שהוא מצא, כי עם ישראל היה ראוי לבא בימי בית שני בצורה ניסית כמו בימי בית ראשון, ובנין זה של יחזקאל היה ראוי להיבנות כבר אז, אלא שגרם החטא, שתשובתם לא היתה הוגנת, "ויצאו ברשות כורש ובנו לעצמן". מדרשים אלו ניתן להבין, כי היתה אפשרות לבנייה שלא על ידיהם בעצמם, אלא באופן ניסי – ובנין יחזקאל הוא הבנין שצריך להיבנות באופן ניסי. דברים אלו נראים כסותרים את דברי הפסוק, וגם את דברי רש"י עצמו. בקובץ תורה שבעל פה (כב, עמודים קפד-קצ) מובא מאמרו של הרב יהודה דוד בלייך, בו הוא מנסה ליישב את דברי רש"י וכותב, כי רש"י בעצם מביא שני פירושים, והפירוש השני הוא הפירוש המתאים לשיטתו בגמרא, כי המקדש עתיד להיבנות בדרך נס. אמנם, פירוש זה אינו מוכרח, שהרי ניתן לבאר, שבנו לעצמם בלי הסיוע האלוקי הגדול, ולעתיד נזכה לסיוע זה. אך אין הכרח לבאר, שהמשך דברי רש"י עומד בסתירה לתחילת דבריו.

בספר "מלכות בית דוד" מאת הרב דוד אלכסנדר מלינובסקי (סימן לח עמוד קכט) מבאר, שאף לפי רש"י אם יש אפשרות לבנות צריך לבנות – אלא שישנה אפשרות שהמקדש ייבנה בידי שמים, ועל כן יש לחשוש לאפשרות כזו. לדעתו, כך יש להבין על פי האמור ברמב"ם על זמן הגאולה ביחס לבוא אליהו קודם למשיח, "שלא ידע אדם דברים איך יהיו עד שיהיו", והוא הדין לדעתו לגבי בנין המקדש (וממילא לדעתו אין בזה מחלוקת בראשונים, והרמב"ם כתב את ההלכה שצריך לבנות, ולא התייחס למציאות ניסית של בנין בידי שמים, שלאפשרות זו אין השפעה מעשית על חובת הבנייה בדינו, כל זמן שלא התרחשה מציאות זו).
²⁶ סוכה נב, ב.

אונקלוס המובא על ידו בביאור ברכת יעקב לבניו, שישראל יבנו את המקדש בזמן המשיח.²⁷ רש"י אינו מעיר על דברי אונקלוס, ונראה שהם בהחלט היו מקובלים עליו.

יש לציין, כי בסוגיה העוסקת באיסור בנין המקדש בלילה או ביום טוב, רש"י אינו מפנה לסוגיה בה הוא מחלק בין בנין המקדש בידי שמים לבנין בידי אדם; אלא דווקא מפנה לסוגיה אחרת, בה נזכרים הלכות הנוגעות שבנין המקדש בשבת, סוגיה בה רש"י אינו מזכיר אפשרות של בנין בידי שמים. הסוגיה בה רש"י מזכיר את הבנין בידי שמים, היא סוגיה המזכירה איסור אכילה מהתבואה החדשה ביום הנפת העומר - ברשימת תקנות של רבן יוחנן בן זכאי, וביניהם התקנה, שמאז החורבן, יום ההנפה כולו אסור. בסוגיה במנחות העוסקת באיסור זה, ושם נושא זה הוא הנידון העיקרי, רש"י אינו מזכיר את החלוקה בין מקדש בעבר שהיה בידי אדם, למקדש עתידי שירד מן השמים.²⁸

יש להוסיף עוד, כי למרות המשתמע לכאורה מדברי רש"י, שלהבנתו יש לבאר את המדרשים על ירידת המקדש מן השמים כפשוטם, הרי שהוא עצמו אינו מפרשם כן. כך אנו מוצאים, כי בביאור הפסוק עליו מופיעה בתלמוד הבבלי הדרשה הנ"ל, שהבית ייבנה באש, רש"י כותב, שהקב"ה יגן על ירושלים כמו חומת אש.²⁹

ובאמת, יש קושי לומר בביאור כל הסוגיות הנזכרות בכל ההקשרים השונים, שהם מתייחסים רק למקדש שהיה בעבר, והם אינם הלכה למעשה. רש"י עצמו, בפירושו על אותם סוגיות, אינו מזכיר כלל את המסקנה המשמעותית שיש להבין מדבריו על מקדש משמים, שסוגיות אלו אינן להלכה ואלו הלכות שהיו רלוונטיות רק בעבר. גם ראשונים אחרים שהסבירו כמותו בסוגיה המסוימת בה הוא הזכיר מקדש משמים, אינם מסבירים כן בסוגיות נוספות.³⁰

2. ראשונים הסוברים שהמקדש ייבנה בידי אדם

המאירי בפירושו לתלמוד שולל את האפשרות שהמקדש ייבנה בלילה או ביום טוב. לדעתו, זוהי אפשרות שאינה מתקבלת למסקנת הגמרא. היא אמנם הובאה במהלך המשא ומתן של הסוגיה, אך למעשה היא נדחית. הוא משתמש בלשון מאוד נחרצת כלפי אפשרות זו: "אי אפשר להעמידה".³¹ והיינו, שבהמשך הגמרא מופיע הסבר אחר, שאינו תלוי באפשרות של בנין המקדש ביום טוב או בלילה, אותו אומר רב נחמן בר יצחק. לדעת המאירי, זוהי מסקנת התלמוד, וכפי שגם הרמב"ם

²⁷ ראה לעיל הערה 13.

²⁸ רש"י בשבועות (טו, ב ד"ה אין) מפנה לסוגיה הנ"ל ביבמות ו, א. הסוגיה במנחות נמצאת בדף סח, א.

²⁹ זכריה ב, ט. גם שאר המפרשים במקום (תרגום יונתן, אבן עזרא, רד"ק, מצודת דוד, אלשיך) מבארים את הפסוק כמתייחס להגנה סביב ירושלים, ולא כפשוטו לשון התלמוד, שמדובר בבנייה ממשית. האברבנאל במקום מביא את דרשת חז"ל ומסביר, שהבנייה העתידית באש, היינו הנקמה שהקב"ה יעשה באומות, שהוא ישרוף את אויבי ישראל.

³⁰ והיינו, תוספות הרא"ש והריטב"א והראב"ן הנזכרים בהערה 21. התוספות בשבועות הם באמת חריגים, שהם מפרשים כך בסוגיה אחרת. בכל אופן, ברוב הסוגיות העוסקות בבנין המקדש, התוספות אינם מזכירים חלוקה זו.

³¹ בית הבחירה לרבי מנחם המאירי, ראש השנה ל, א.

פוסק.³² ובאמת, בסוגיה המרכזית העוסקת באיסור האכילה מן התבואה החדשה, לא נזכרת כלל האפשרות של בניית המקדש בלילה או ביום טוב.³³

במהלך ביאורו לסוגיה שם, המאירי מזכיר את הסברו של רש"י, שמדובר במקדש שעתידי להיבנות בדרך נס.³⁴ המאירי עצמו מביא שם שני הסברים אחרים לכך. אחד מהם הוא, שהדבר שנוי במחלוקת, וישנה דעת יחיד הסוברת, שניתן לבנות את המקדש ביום טוב או בלילה. הסברו הנוסף הוא, שמדובר בבית דין "טועים", שעשו זאת בניגוד להלכה, בזמן שבאמת אין לבנות, משום שהתלהבו על הבנייה - מרוב חיבת הקודש. הסבר זה, הוא ההסבר היחיד אותו מביא המאירי במקום השני זו סוגיה זו מובאת; ואילו אפשרות הבניה בדרך נס, אינה מוזכרת שם על ידו כלל.³⁵

מפסיקותיו של הרמב"ם עולה בבירור, כי להבנתו אין אפשרות כלל של "מקדש משמים". הרמב"ם פותח את הלכות בית הבחירה במצות עשה לבנות בית לה'. חיוב אנושי רגיל ופשוט, שלדבריו שם, כל אחד מישראל מחויב להשתתף בזה, בגופו ובממונו, בין איש ובין אשה.³⁶ כך הוא גם מסביר את הסיבה לכתיבתה של מסכת מידות - כדי שבבא העת נדע כיצד לבנות את בית המקדש, על פי מה שכתוב במשניות אלו.³⁷

אפשרות של מקדש משמים - עד כמה שהצלחנו למצוא, אינה נזכרת בכתביו כלל. לא בהלכות בית הבחירה, לא בספרי עבודה וקרבנות, לא בספר המצוות, לא במורה הנבוכים, ולא במקום אחר

³² לפי האפשרות הראשונה, אסור לאכול מן התבואה החדשה ביום ט"ז בניסן כל היום, בגלל חשש שמא המקדש ייבנה באופן פתאומי ביום טוב שלפניו או בלילה שלפניו, והציבור לא ידע, שיש להמתין להקרבת העומר עד לאכילה - משום שעד עכשיו היו מותרים באכילה כבר מהבוקר. אולם לפי רב נחמן בר יצחק, איסור האכילה כל היום הוא מן התורה, ולא בגלל החשש הנזכר. על פי דברי המאירי, זוהי מסקנת הגמרא, וכך גם פוסק הרמב"ם (מאכלות אסורות י, ב).

³³ מנחות סח, א-ב.

³⁴ המאירי שינה בלשון רש"י הכותב על המקדש שייבנה בידי שמים, והזכיר לשון "בדרך נס". ייתכן שהבין בדעתו, שאין הכוונה ממש כפשוטו שהמקדש ייבנה כמבנה שירד מן השמים - אלא שיהיה סיוע אלוקי גדול מאוד להשלמת הבנייה, באופן יוצא מגדר הרגיל. באופן זה אנו מוצאים בדברי התפארת ישראל בתחילת מסכת מידות (בועז אות א) שהוא כותב בביאור דברי התנחומא המובאים בתוספות, שאין להבינם כפשוטם, מאחר שהמקדש בוודאי ייבנה בידי אדם, וכוונת המדרש היא "שהקדוש ברוך הוא יסייעם בדרך נס שיבנהו". התפארת ישראל מביא שתי אפשרויות אחרות בביאור אפשרויות הבנייה ביום טוב או בלילה - או על פי "הדיבור" (ייתכן שכוונתו להוראת שעה מיוחדת מנביא או מבית דין), או על ידי גויים.

³⁵ בית הבחירה לרבי מנחם המאירי, סוכה מא, א. בפירושו לראש השנה המאירי מפנה לפירושו לסוכה, שלדבריו שם הוא הרחיב בזה, והיינו, שזהו המקום העיקרי בו הוא מפרש את הסוגיה. יש לציין, כי מצאנו באמת דעות הסוברות, שלהלכה ולמעשה יש אפשרות להתייר את בנין המקדש בלילה או ביום טוב - ראה למשל בדרישת ציון מהדורת מוה"ק עמודים 125-126, בצפנת פענח הני"ל, בספר מקדש דוד (קדשים סימן א), ובחידושי רבי שלמה היימן (על ראש השנה ל, א; חלק א עמוד קעד), המתירים בנייה של המזבח ביום טוב או אפילו בשבת בשעת הצורך (והוא הדין בלילה); ובמאמרו של הרב ישראל אריאל "בנין בית המקדש בלילה", המופיע כנספח בסוף ספרו של הרב יהושע פרידמן "מזבח אלקים", למעשה מתיר לבנות את המקדש בלילה (וראה עוד דברי האדמו"ר מסאטמר להלן בהערה 61). בירושלמי (שבת יט, א) נאמר לגבי מזבח שנפל בשבת, שאסור לבנות אותו, אולם רבי שלמה היימן בחידושו הני"ל כותב, כי דברי הירושלמי הני"ל אינם מוסכמים, ולפי הבבלי יש לומר, כי מותר לבנותו.

המקדש דוד תמה על אפשרות בניין המזבח בידי שמים גם מסיבה אחרת, משום שלדעתו יש דין מיוחד במזבח שהוא צריך להיבנות "לשמה", וכאשר הוא נבנה בידי שמים, הוא לא נבנה "לשמה". על דברים אלו העיר הרב צבי פסח פרנק בספרו "מקדש מלך" (עמוד טו), שלא רק לגבי המזבח יש צורך בדין "לשמה" אלא גם במקדש כולו.

³⁶ א, יב.

³⁷ הקדמת הרמב"ם למשנה. מדברי הרמב"ם הללו נראה, כי יש לבנות כמו המתואר במסכת מידות, שהיא בעצם התבנית של הבית השני. אמנם, הרמב"ם בעצמו כותב בהלכותיו, כי דברי יחזקאל נאמרו על הבית שעתידי להיבנות, אלא שעולי בבל לא הבינו כראוי את דבריו (בית הבחירה ד, ד). מדברים אלו נראה לכאורה, כי יש לבנות דווקא לפי המתואר ביחזקאל (על פי מידת הבנתנו), ולא לפי המתואר במשנה. התוספות יום טוב בהקדמתו למסכת מידות מסביר, כי שבביל להבין את נבואת יחזקאל, יש להבין קודם כל את משניות מידות, המתארות את הבית שהיה. ובעז"ה, כאשר תראה הארץ דעה, נוכל להבין כראוי את נבואת יחזקאל, ולבנות את הבית בצורה הראויה. "ואילו לא היה זה הסיפור נכתב בספר לא מצאנו ידינו ורגלנו באותו הבנין העתידי שיבנה במהרה בימינו".

שידוע לנו עליו.³⁸ בסוף היד החזקה, הוא כותב על המלך המשיח, ובכלל הדברים הנעשים על ידו כותב הרמב"ם, שהוא בונה את בית המקדש.³⁹

שיטת הרמב"ם בנוגע לחיוב קיום המצוות בידי אדם היא שיטה עקרונית. בהקדמתו לספר המצוות הוא מבאר בהרחבה, שלא תיתכן מצוה, שחיובה מוטל על הקב"ה ולא על בני האדם.⁴⁰ ממילא ברור, שאין מצוה אותה הוא מזכיר, שחיובה הוא בידי שמים, וכך היא ההבנה הפשוטה לגבי מצות בנין המקדש אותה הוא מונה במנין המצוות.⁴¹

בדברי רבים מהראשונים אנו מוצאים, כי הם נוקטים כדבר פשוט בהקשרים שונים, כי המקדש ייבנה בידי אדם. כך אנו מוצאים בדברי הרמב"ן, שהוא חולק על הרמב"ם המונה את המצוה לבנות את המקדש וכליו כמצוה אחת.⁴² על עצם ההנחה שבנין המקדש הוא מצוה בידי אדם, הרמב"ן אינו חולק.

גם הראב"ד מסכים לדברי הרמב"ם, שישנה מצוה לבנות את בית המקדש. בהשגותיו למנין המצוות של הרמב"ם בתחילת היד החזקה, הראב"ד תמה על הרמב"ם, מדוע הוא לא מנה את מצות בנין המזבח כמצוה בפני עצמה, הנפרדת ממצות בנין המקדש.⁴³ עצם החיוב לבנות את המקדש בידי עם ישראל, מוסכם על הראב"ד.

מוני מצוות נוספים פרט לרמב"ם, מזכירים את מצות בנין המקדש, כמצוה שאנחנו מצווים לקיים. כך הוא בדברי הסמ"ג,⁴⁴ בספר החינוך⁴⁵ ובאזהרות הרשב"ג.⁴⁶ אמנם, בספר היראים מצות בנין המקדש אינה מוזכרת, אך אין ראייה מדבריו, שאין מצוה כזו המוטלת על ישראל.⁴⁷

בנייה בידי אדם מופיעה גם בספרו של הרס"ג, בביאור הפסוק "ובנו בני נכר חומותיך",⁴⁸ שהעמים עתידים לבנות את החומות של בית המקדש השלישי.⁴⁹ אפשרות כזו, שהמקדש ייבנה על

---

³⁸ מקום אחד עם רמז להבנתו בנושא זה, נראה ללמוד מסדר התפילה של הרמב"ם, שם מופיע הנוסח המבוסס על הירושלמי של ברכת "נחם" – ולגרסתו "רחם" בתשעה באב (ספר אהבה סדר התפילה אות כג במהדורת "אור וישועה"), עם המילים "באש אתה עתיד לבנותה" כמובא לעיל בהערה 15 (ולפי גרסת הרמב"ם: "באש יסדתה"; במקום "באש הצתה"). מאחר שאין אנו מוצאים בדבריו במקומות אחרים זכר לאפשרות כזו, מסתבר מאוד להבין בדעת הרמב"ם, שכוונתו באופן מטאפורי, וכך הוא מבין את המקורות המזכירים בנייה בידי שמים, וכפי שהתבאר.

³⁹ מלכים יא, א. בהלכות בית הבחירה ובספר המצוות, הרמב"ם אינו מזכיר שהמקדש צריך להיבנות דווקא על ידי המשיח. נראה לומר בכוונת דבריו בהלכות מלכים, כי במקרה שהמקדש לא נבנה עד ביאת המשיח, המשיח צריך לוודא שהוא ייבנה. זאת, כפי שכתוב שם על דברים נוספים שהמשיח יעשה, כמו לקבץ את נדחי ישראל ולכפות את ישראל ללכת בדרך התורה – וברור שאין הכוונה, שנדחי ישראל צריכים להימנע מלבוא, ועם ישראל בכללותו אינו צריך ללכת בדרך התורה, כל זמן שלא יבוא המשיח.

⁴⁰ שורש יד. הרמב"ם בדבריו מתייחס למחבר המונה במנין המצוות, את המיתות בידי שמים, שהם חיוב על ה' לקיים. הרמב"ם שולל הבנה זו בחריפות, וכותב לגביה כי זהו "בלבול שכל גמור". הרב קאפח בהערותיו כותב, כי כוונת הרמב"ם היא לספר המצוות שנכתב על ידי רב חפץ גאון.

⁴¹ מצות עשה כ. הרמב"ם בהקדמתו (שורש ג) מבאר, שכל המצוות המנויות נאמרו לדורות. מסיבה זו לא ניתן לומר, שמצות בנין המקדש היתה זמנית (למשכן ולבית ראשון ולבית שני) ולא נאמרה על המקדש העתידי. השגות לספר המצוות, עשה לג.

⁴² מצוה כ.

⁴³ עשה קסג.

⁴⁴ מצוה צה.

⁴⁵ רבי שלמה אבן גבירול, מצוה קכ.

⁴⁷ הרמב"ם בספר המצוות מביא את הברייתא בסנהדרין על שלושת המצוות שישראל נצטוו בכניסתם לארץ, על מנת להוכיח שבנין המקדש היא מצוה. נראה, שהרמב"ם בא להוציא מהאפשרות המשתמעת מדברי הרמב"ן, שהכנת הכלים היא הכשר מצוה למצוות המתקיימות בהם, ואולי גם בנין המקדש יכול להתבאר כהכשר מצוה לצורך העבודה ולא כמצוה בפני עצמה. ייתכן שכך הבין היראים, אשר מונה מצוות הנהוגות במלך (כמו לא להרבות נשים וסוסים), אך אינו מונה את מצות מינוי המלך. והיינו, שלהבנתו, מצות מינוי המלך אינה חלק ממנין המצוות, והמצוה שנאמרה לגביה, היתה בעצם מצוה כללית לגבי תפקידו, אך אין לראות אותה כחלק ממנין המצוות; ובדומה לזה הוא מונה הלכות הנוגעות לקרבנות, אך לא את בניית המזבח או המקדש (ויש להעיר, שבכל האופן היראים אינו מגיע לתרי"ג מצוות בספרו, ועל כן אין הכרח לדקדק ממנו דברים לגבי מנין זה).

⁴⁸ ישעיה ס, י.

⁴⁹ אמונות ודעות, מאמר ח.

ידי גויים, נזכרת גם בדברי רבינו בחיי, תלמידו של הרשב"א. בפירושו לתורה הוא מבאר, על פי גרסה שהיתה לו במדרש תנחומא, כי שני בתי המקדש הראשונים נבנו על ידי ישראל, ואילו המקדש השלישי עתיד להיבנות בידי מלכות אדום.⁵⁰

---

⁵⁰ ויקרא יא, ז. גם התפארת ישראל בפירושו למידות (בועז א, א) מביא אפשרות זו. אמנם, ייתכנו בעיות אחרות בבנייה על ידי גויים (שהבנייה לא תהיה נחשבת לשם המצוה, ושאלנו לא רוצים להפסיד את קיום המצוה בעצמנו). ובאמת, בנוגע לאפשרות בנייה בשעת הדחק נזכר בתוספתא בכלים (א, יא) המובאת בסוף מסכת עירובין (קה, א), כי הכל נכנסים לבנות ולתקן ולהוציא את הטומאה. "מצוה בכהנים, אם אין כהנים ייכנסו לויים, אם אין לויים יכנסו ישראלים". אפשרות של בנייה בגויים לא הוזכרה, ואף על פי שהיו שהמליצו להכניס גויים לצורך תיקונים על הכותל המערבי (הרב יצחק הרצוג, שהיה הרב הראשי עוד לפני קום המדינה, בשו"ת היכל יצחק (אורח חיים סימן יח); למעשה הורה לאחרונה הרב שלמה עמר, בהיותו רב ראשי (תחומין כד עמוד 484), שיש לאסור את הבנייה על ידי גויים, ולשם תיקונים על הכותל ייכנסו דווקא יהודים (והרבנים שהגיבו לדבריו שם, הרב מנשה קליין והרב אביגדר נבנצל, לא חלקו על דבריו בפרט זה).

פרק ג: מקדש בידי אדם - הגישות התורניות מהאחרונים ועד ימינו

כאשר אנו עוסקים בשאלת בניית המקדש - בידי שמים או בידי אדם, יש הבדל גדול בין מציאות ימינו, למציאות שהיתה עד לפני כמה עשרות שנים, במהלך דורות הגלות. מפרשים היושבים לברר ולבאר את דברי חז"ל והראשונים, ואינם רואים את אפשרות הבנייה כשאלה להלכה ולמעשה, יכולים להסתכל על הדברים באופן שונה, ממי שמבחינתו המדובר בשאלה שצריכה לקבל מענה ישיר ומיידי.

כל זמן שלא היה צורך להידרש לשאלה באופן מעשי, אין אנו מוצאים דיונים מסודרים בנושא. אולם מאז החלה ההתעוררות לשוב אל הארץ, בעקבות העליות הראשונות של תלמידי הגר"א ותלמידי הבעש"ט, אנו מוצאים התייחסויות שונות לנושא. בפרט, מאז מלחמת ששת הימים, עם ההכרזה "הר הבית בידינו", כאשר שבה והתעוררה במלוא עוזה התקווה לשוב ולבנות בידינו את המקדש – נכתבו עוד ועוד בירורים בנושא.

ישנן שתי גישות לגבי נקיטת פעולות מעשיות לשם קידום הגאולה בימינו. ציפיה לגאולה ניסית בלי השתדלות אנושית; וניסיון הבאת הגאולה בדרך הטבע, בהשתדלות מעשית אנושית.⁵¹ שתי הגישות הללו יכולות להקביל לשתי האפשרויות של בנין המקדש – בנייה בידי שמים, בלי מאמצים מצידנו; ובנייה בידי אדם, כדרך לנסות להביא את הגאולה בדרך הטבע. אמנם, ישנה גישה שלישית המשלבת בין האפשרויות השונות, ורואה ערך בהשתדלות הטבעית האנושית – לפחות לגבי תחילת הבנייה, תוך הכרה באפשרות של השלמת הבנייה בידי שמים. בפרק זה נבאר את הגישות השונות בדברי המחברים בדורות האחרונים, לאור דברי חז"ל והראשונים.

חשוב להדגיש: למרות שבאופן כללי יש קשר בין שאלה זו לשאלת העלייה להר הבית בימינו, ובקרב תומכי העלייה ניתן למצוא רבים הרואים הכרח לגאולה לבוא בידי אדם; בכל אופן, אין תלות בין הנושאים. ניתן למצוא רבנים התומכים בעלייה להר הבית בימינו, ובכל זאת סוברים, שהמקדש עתיד להיבנות בידי שמים או שייתכן שייבנה בידי שמים; ומאידך, רבים מהרבנים המתנגדים לעלייה להר הבית, סוברים שהמקדש עתיד להיבנות דווקא בידי אדם.

עוד יש להעיר, כי נושא העבודה שלנו הוא בנין המקדש בידי שמים או בידי אדם, וייתכן שתהיינה סיבות אחרות בגללן יהיו שיסברו שאין לבנות את המקדש בימינו – האם יש צורך במינוי מלך מקדים, המתנה לביאת המשיח, צורך בבוא נביא, ועוד. אכן, רבים מהסוברים שהמקדש צריך להיבנות בידי אדם, שוללים גם את האפשרויות האחרות אותם מעלים רבנים שונים, כדברים היכולים לעכב את הבנייה.⁵²

⁵¹ הנידון שלפנינו הוא ביחס לבנין בית המקדש, והדברים באופן עקרוני נכונים גם לגבי ארץ ישראל, כמו שמודגש בספר "דרישת ציון" של הרב צבי הירש קלישר. אמנם, יש שרצו לחלק וטענו, כי אף על פי שבשביל ארץ ישראל יש לפעול בדרך הטבע, הרי שבשביל הקרבנות והמקדש יש צורך לחכות להתגלויות ניסיות (כך כותב רבי דוד פרידמן מקרלין בקונטרס "דרישת ציון וירושלים" הנדפס בתחילת ספרו "שאילת דוד").
⁵² ראה לדוגמא דיון מפורט בטענות שונות שיש מעלים כנגד הבנייה, במאמרו של הרב ישראל אריאל בצפיה ב "אימתי יבנה המקדש?" עמודים 37-62.

1. אחרונים הסוברים כי המקדש ירד מן השמים

בכמה מספרי המתבררים האחרונים אנו מוצאים כי הם נוקטים כדבר פשוט על פי דברי רש"י, שהמקדש עתיד לרדת מן השמים: רמ"ז, רמח"ל, באר שבע, אלשיך, מלבי"ם.⁵³ הרב מרדכי אליהו בתשובה מכריע כדעה זו משלוש סיבות: הסיבה הראשונה היא, שלדעתו יש מקום להבין מדברי הרמב"ם, שהוא אינו חולק על רש"י. הסיבה השנייה היא, משום שיותר נח לצפות לבנין ממשי שייבנה בפתאומיות, מאשר להמתין להצלחת מאמצינו במשך כל הזמן שיקח לנו לבנות. ואילו הסיבה השלישית היא, בגלל דברי הזוהר, מהם עולה כדברי רש"י, שהמקדש ייבנה בידי שמים.⁵⁴

ההבנה שהרמב"ם יכול לקבל אפשרות של מקדש משמים, מבוססת על דברי הרמב"ם לגבי הגעת אליהו הנביא והמשיח, כי לא ניתן לדעת איך הדברים יהיו – עד שהם יהיו.⁵⁵ הרב אליהו מבאר בדעתו, כי כל הדברים העתידיים אינם ידועים לנו כיום, ועל כן אפשר לומר, כי גם בנין המקדש – לא ידוע כיצד הוא ייבנה. ייתכן להבין בדעתו, שבניית המקדש על ידי המשיח אינה מוכרחת להיות בידיו – אלא בתפילתו. אמנם, קשה לבאר כך את ההלכות ברמב"ם בהם הוא מחייב השתתפות בגוף ובממון לצורך הבנייה; אך ייתכן לומר, שכך היה בעבר בזמן שהיה צורך בבנייה בידי אדם, ואילו בבנייה כיום, אין צורך בכך. הרב אליהו גם מפנה לפירוש של הרבי מלובביץ', הכותב ליישב את דעות הראשונים באופנים של שילוב בין בנייה אנושית לבנייה בידי שמים.⁵⁶

נראה, כי עיקר הכרעתו של הרב אליהו נובעת מהסתמכותו על דברי הזוהר. זאת, על פי שיטת פסיקתו העקרונית, המבוססת על דברים שכתב הבית יוסף, שיש לקבל את דברי הזוהר גם כאשר הם נוגדים את דברי הפוסקים, כל זמן שלא מפורש כנגדם בתלמוד.⁵⁷

2. ניסיונות ליישב יחד את שתי האפשרויות

לא מעט מהמחברים מנסים ליישב באופנים שונים את דברי הראשונים ולומר, כי אין מחלוקת ביניהם. הסברה לניסיונות אלו היא פשוטה, שהרי בדברי הראשונים אנו לא מוצאים מחלוקת

⁵³ כך אנו מוצאים בדברי הרמ"ז (רבי משה זכות) בפירושו על מסכת מידות, התמה על דברי התוספות יום טוב שם, שהזכרו לעיל בהערה 37, לפיהם המקדש עתיד להיבנות בידי אדם. כן הוא ברמח"ל בספרו "משכני עליון"; וכן מופיע בשו"ת באר שבע (סימן עג), במחצית השקל על או"ח (קפח"ד), באלשיך על הפסוק "מקדש ה' כוננו ידך" (שמות טו, יז), ובמלבי"ם על תהילים (כ, ג); וראה להלן בדעת המלבי"ם, בהערה 59.

⁵⁴ מכתב תשובה לאברהם רון (כ"ו תשרי תשנ"ד), נדפס במעלין בקודש (ביטאון לענייני המקדש וקודשיו, גיליון ב, סיון תש"ס, עמודים 95-91).

⁵⁵ מלכים י"ב, ב.

⁵⁶ הלכות בית הבחירה להרמב"ם עם חידושים וביאורים, ברוקלין תשמ"ו, סימן יט. וראה בדעתו להלן בהערות 63, 64. דברי הבית יוסף מופיעים בכמה מקומות (ביניהם אורח חיים סימן לא וסימן קמא), ועל פיהם מבאר הרב מרדכי אליהו את שיטת פסיקתו, במבוא לספרו "מאמר מרדכי". אמנם, הבית יוסף עצמו אינו חולק על הרמב"ם בעניין המקדש משמים (שהרי בכסף משנה הוא לא הביע כל הסתייגות מדבריו בשום מקום), וייתכן שהבין כפי שנתבאר לעיל, שדברי הזוהר לא מתפרשים כפשוטם (וגם אם נבארם כפשוטם, ניתן לומר, שהם עומדים בסתירה לדברי התלמוד).

⁵⁷ בכל אופן, רבים מהאחרונים אינם מקבלים את דברי הבית יוסף וסוברים, כי אין לקבל את דברי הזוהר כשהם נגד דברי הפוסקים (רדב"ז חלק ד סימן פ; דרכי משה קמא, ב; משנה ברורה כה, ב; והרחיבו לבאר כן בשו"ת צ"ץ אליעזר חלק ד סימן כא, ובשו"ת יביע אומר חלק ט אורח חיים סימן קג).

לגבי דברי הרב אליהו על כך שנתן יותר לפסוק כדעת רש"י, משום שכל המקדש ייבנה יותר מהר, הגיב בחריפות הרב ישראל אריאל במאמרו שם (מעלין בקודש גיליון ג, סיוון תשס"א, "מקדש לא בשמים" עמודים 182-157), שיש בכך משום הוצאת לעז על שלמה המלך ובוני המקדש לדורותיהם – שכביכול לא רצו שהגאולה תבוא במהרה אלא העדיפו לפעול בדיהם.

אכן, הרב מרדכי אליהו עצמו התבטא בעניין זה, שכוונתו היא כמילתא דבדיחותא, שיש כל כך הרבה גורמים עוינים שירצו לעכב, יגישו בג"ץ וכו', ועל כן יש לצפות לבנייה מהירה אלוקית, שתתגבר על כל המניעות הארציות (עלון "קול צופיך" פרשת "אמור" תשס"ב).

מפורשת בעניין; וגם בדברי האחרונים הנודעים, אין אנו מוצאים כל כך התייחסות לנושא זה כאל נושא השנוי במחלוקת.

יש הרוצים לומר, כי באמת ישנן שתי אפשרויות. אם עם ישראל יזכה, הרי שהגאולה תבוא במהרה בדרך נס, כאשר המקדש ירד מן השמים. ואם עם ישראל לא יזכה, הרי שהוא יאלץ לבנותו בעצמו.⁵⁸ זאת, בדומה למבואר בתלמוד על הגאולה, שאם ישראל יזכו היא תבוא במהירות, ואם הם לא יזכו, אז היא תגיע בזמן שנקבע לה.⁵⁹ ויש הנוקטים כן באופן הפוך. שאם עם ישראל יזכה, הוא יקיים את מצות בנין המקדש בעצמו. אולם אם עם ישראל לא יזכה, וזמן הגאולה כבר יגיע, אז הקב"ה יבנה את בית המקדש.⁶⁰

אפשרות אחרת שיש המבארים כן היא, שעם ישראל יתחיל את הבנייה, ואילו מן השמים ישלמו את הבניין.⁶¹ או באופן אחר, שעם ישראל יבנה על פי תבנית בית המקדש השני, כמבואר במסכת מידות, ומן השמים ירד מקדש אחר שיחליף את המקדש שישראל יבנה, מקדש שיהיה כתבנית המקדש שראה הנביא יחזקאל.⁶² ויש מי שרוצה לומר להיפך, שהמקדש ייבנה מן השמים, ואילו ישראל יבצע בו תיקון כלשהוא, בבניית הדלתות.⁶³

⁵⁸ הרב חיים קנייבסקי בספרו טעמא דקרא (ישעיה מ, ט); הרב יהודה אלקלעי בספרו "מנחת יהודה" (מובא בספר "אם הבנים שמחה" עמוד רצב). אפשרות זו מובאת גם על ידי הרבי מלובביץ' בספרו "חידושים וביאורים על הלכות בית הבחירה" (סימן יט), ושם הוא מבאר לפי זה את הסיפור על ניסיון הבנייה בימי רבי יהושע בן חנניה, שבאותו הזמן ישראל היו בתקופה שלא זכו, שהרי הם היו תחת שלטון מלכות הרשעה (ייתכן שלהבתו, כל זמן שלא נמצאים תחת שלטונו של מלך המשיח, הרי זו מציאות שעם ישראל עוד לא זכה; אם כי יש מקום לומר לפי דעה זו, שהדבר אינו תלוי בשלטון כלל, וכל זמן שהמקדש לא נבנה בידי שמים, הרי שישראל לא זכו להגיע לידי כך, וממילא עליהם לבנות). וראה להלן דברי הרמ"ז והמלבי"ם בהערה 62.

⁵⁹ סנהדרין צח, א על פי הפסוק בישעיה (ס, כב) "אני ה' בעתה אחישנה", שישנן שתי אפשרויות לגאולה – "בעיתה" או "אחישנה".

⁶⁰ פירוש עזרת כהנים על מסכת מידות (מאת רבי יהושע יוסף הכהן, נדפס לראשונה בורשה שנת תרל"ג; יצא לאור במהדורה חדשה על ידי מפעל תורת המקדש, ירושלים תשס"ב) במבוא "שער קריאת הבניין" ובהערותיו שם "פינות העזרה". כך גם כתב הרב אביגדור נבצל (עלון "גילוי דעת" גיליון 466).

בספר "מלכות ישראל" (כרך ג עמוד רפה) כותב הרב יצחק גינזבורג, כי נראה פשוט, שלא עלה על דעת אף אחד לבטל את חובת המצוה של "ועשו לי מקדש", וכל מי שהזכיר מקדש משמים, התכוון רק לאפשרות כזו. הרב גינזבורג במאמרו שם "מי יבנה את בית המקדש השלישי" (עמודים רפה-שג) מאריך לברר את הצדדים החיוביים והשליליים שבכל אחת מהאפשרויות של בנין בידי אדם או בנין בידי שמים.

⁶¹ האפשרות הראשונה בדברי הרמ"ז בתחילת פירושו למידות. ספר "אם הבנים שמחה", לרבי יששכר טייכטל, מאמר "מקדש ה'", עמוד רפב. כך גם כותב האדמו"ר מסאטמר בספרו "דברי יואל" (סוגיות הש"ס עמוד עט), ולדבריו אף יש להתיר את הבנייה של המקדש העתידי ביום טוב או בלילה (ועל כן אין סתירה בין הסוגיות בסוכה ובשבועות), משום שזהו בנין זמני שאינו עתיד להתקיים, שהבניין משמים יכלול גם את הבניין הזה.

⁶² אפשרות זו כותב המלבי"ם בפירושו לעזרא (ו, טו) בשם הקדמונים, שאם ישראל היו זוכים, מיד אחרי בנין הבית השני, היה יורד עליו מן השמים ומחליף אותו בית המקדש כתבנית יחזקאל. ייתכן שהמלבי"ם התכוון לרמ"ז, שמביא אפשרות כזו בתחילת פירושו למסכת מידות, כי אנו נבנה כתבנית מסכת מידות, ומן השמים ירד כתבנית יחזקאל.

כך גם כותב רבי שלמה קלוגר בפירושו על התפילה "יריעות שלמה", הנדפס בסידור "בית יעקב" של היעב"ץ, במסוף לשלוש רגלים (עמוד 256), כי בית המקדש בתחילה יבנה בידי אדם, וזו משמעות התפילה "בנה ביתך כבתחילה", שה' יעזור לנו לבנותו בעצמנו כמו שהוא היה בתחילה, בנין של אבן; ואילו לאחר מכן תהיה התגלות אלוהית, שעליה אנו מתפללים "וכונן מקדשך", שזהו מקדש של אש שייבנה על ידי ה' בשלב מאוחר יותר.

נראה, שזו כוונת מחבר הספר "הליכות יהודה" (חלק ב עמוד קצד) המדגיש על פי דברי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה, כי כל זמן שלא נבנה המקדש העתידי המתואר ביחזקאל, חובה עלינו לבנות על פי בית שני – וכך עלינו לעשות אם תהיה בידינו היכולת בקרוב (והיינו, על פי המתואר במסכת מידות, ולא על פי המתואר בנבואת יחזקאל). אמנם, איך הכרח להבין שבשלב מאוחר יותר לדעתו יהיה בנין בידי שמים. ניתן להבין, כי בשלב מאוחר יותר נשכיל להבין כראוי את נבואת יחזקאל (כפי שכותב התוספות יום טוב; ושמה יבוא נביא ויבאר מה עלינו לשנות), ואז נוכל לשנות למבנה המתואר ביחזקאל.

⁶³ אפשרות זו מופיעה בסידור "אישי ישראל" בפירוש שם "שיח יצחק" בשם המהרי"ל דיסקין, בביאור התפילה של מוסף ברגלים "והראנו בבניינו ושמחנו בתיקונו". והיינו, שנראה את הבניין יורד משמים, ואנחנו נתקן אותו בעצמנו על ידי התקנת הדלתות – כמו שכתוב במסכת בבא בתרא (ג, ב), שנתנית דלתות בנכסי הגר מהווים קנין עבורם. אפשרות זו מובאת גם כן על ידי הרבי מלובביץ' בספרו הנ"ל על הלכות בית הבחירה שם; וכך גם אמר הרב אליהו בשיחה המופיעה באתר שלו: <https://harav.org/torat-harav/bit-mikdash/> (זאת, שלא כמו בעלון קול צופיך הנ"ל, שם הוא אומר שלא תהיה השתתפות של אדם בבנייה כלל; והוא מזכיר שישראל יראו את השערים יוצאים לשם התקנתם, אך אינו מזכיר שיהיה לישראל חלק בהתקנה זו). גם בשו"ת משנה הלכות (חלק יז סימן קצו) מביא אפשרות זו, במכתב בו הוא משיב לדברי הרב אלישיב, אשר סובר שהמקדש צריך להיבנות דווקא בידי אדם, וכדלהלן.

פרט להסבר האחרון, לפיו ישראל הם המסיימים את הבנייה, לפי כל שאר ההסברים, כל זמן שהמקדש אינו בנוי, לפחות בשלבים הראשונים, עם ישראל מחויב להתאמץ ולבנות אותו, בעצמו. מדברי חלק מהכותבים ניכרת המגמה הברורה להוכיח, כי למרות אפשרות הבנייה בידי שמים, הרי שאנו מוכרחים לפעול לבנות בעצמנו, לפי היכולת שבידינו.⁶⁴ מכל מקום, הסברים אלו אינם מפורשים בדברי חז"ל או בראשונים.

3. רבים מהאחרונים: המקדש ייבנה בידי אדם

הבנה מקובלת בקרב רבים מהאחרונים העוסקים בנושא היא, שבית המקדש צריך להיבנות בידי אדם. בקרב נושאי כלי הרמב"ם אנו לא מוצאים אף אחד שחולק עליו או שמביא מדברי הראשונים על מנת להראות שדבריו בעניין שנויים במחלוקת. לא הכסף משנה ולא המגיד משנה, לא המשנה למלך ולא הלחם משנה. לא הקרית ספר ולא המגדל עוז ולא המרכבת המשנה. נראה, כי חיוב הבנייה בידי אדם היה פשוט וברור למפרשי הרמב"ם, וכפי שהבינו אחרונים רבים, כדלהלן.

בעל אור החיים בפירושו על התורה על הפסוק "ועשו לי מקדש" מדגיש, כי מצוה זו נוהגת למעשה בכל הדורות.⁶⁵ כך גם עולה מדברי התוספות יום טוב, הן בשאלה אם צריך לבנות את המקדש על פי הכתוב במסכת מידות או על פי הכתוב בנבואת יחזקאל.⁶⁶ כך גם מוכח מדברי המנחת חינוך, אשר מזכיר את רצונו של רבי יחיאל מפריז מבעלי התוספות לחדש את עבודת הקרבנות;⁶⁷ ולאחר מכן הוא מוסיף גם לגבי בנין המקדש, כי כפי שהיה בימי רבי יהושע בן חנניה, אף כיום, אם תיתן לנו הרשות לבנות, עלינו לעשות כן.⁶⁸

בפירוש ערוך לנר, כותב על דברי רש"י בביאור הסוגיה שהמקדש ירד משמים, כי זהו פירוש דחוק מאוד. הוא מאריך להקשות עליו מסוגיות חז"ל הנ"ל. לדברי הערוך לנר, עצם הלשון "ייבנה המקדש" הנזכרת בגמרא וגם בתפילה, יכולה ללמד אותנו, שהמקדש צריך להיבנות, ובניין זהו מעשה בידי אדם, ולא ירידה של בית מוכן, שאין צורך לבנותו. לדעתו, מה שנזכר במקומות שונים מקדש של אש או מקדש משמים, הכוונה היא למקדש רוחני, שייבנה בתוך מקדש גשמי, אבל לא שירד בניין גשמי מן השמים.⁶⁹ בדומה לזה מאריך לתמוה הגרי"פ פערלא על רש"י וכותב, כי לא

⁶⁴ ראה למשל בדברי העזרת כהנים והאם הבנים שמחה הנ"ל; והרב אלקלעי הנ"ל נמנה על הרבנים "מבשרי הציונות", המעודדים את קידום הגאולה בדרך הטבע (וספרו מנחת יהודה כולל דרשות המעודדות את העלייה לארץ ישראל). אכן, מדברי הרבי מלובביץ' הנ"ל נראה שלהבנתו, האפשרויות הן מקדש משמים או על ידי המשיח, ולא בנייה בידינו. מכל מקום, מאחר שהוא גם מזכיר את המדרש מימי רבי יהושע בן חנניה ומבאר אותו כמתאים לתקופה בה עם ישראל לא זכו, נראה שאין כוונתו לומר שהבנייה בידינו היא דווקא על ידי המשיח, שהרי בימי רבי יהושע לא היה משיח. ובאמת, הרבי מלובביץ' עצמו במקום אחר נוקט, כי כל אחד ואחד מחויב לפעול לבנין בית המקדש, ואין להוציא מידי פשוטו את מצות התורה "ועשו לי מקדש" ("דבר מלכות" פרשת תרומה שנת תשנ"ב).

⁶⁵ שמות כה, ח. הוא אף מוסיף, כי חובה זו נהגה בכל הגלויות, אלא שלא ניתן היה לקיים מצוה זו, משום שאחרי שירושלים התקדשה, לא ניתן לבנות את המקדש במקומות אחרים.

⁶⁶ בהקדמתו למסכת מידות, וכפי שהובא לעיל בהערה 35. יש לציין, כי בעל התוספות יום טוב חיבר ספר בשם "צורת הבית" המבאר את המקדש המתואר ביחזקאל.

⁶⁷ סיפור זה נזכר בספר כפתור ופרח לרבי אשתורי הפרחי (בתקופת בעלי התוספות), פרק ו. המנחת חינוך גורס "רבינו נתנאל" במקום "רבינו יחיאל", והוא מצטט זאת מספר "כפות תמרים", ולא מהספר "כפתור ופרח", שכנראה לא היה בפניו.

⁶⁸ אמנם, לשונו של המנחת חינוך היא "אפשר", וייתכן שהוא לא היה בטוח בזה באופן מוחלט. ובאמת, במקום ישנה תוספת מסתייגת שלו בסוגריים: "אף שלדעת הר"מ אינו כן ויתבאר במקום אחר". לא ידוע לנו מהו המקום האחר בו הוא מסביר מדוע לפי הרמב"ם אין לקבל זאת, ולא ידועה לנו מהי הסיבה לדעתו, מדוע לדעת הרמב"ם לא ניתן לבנות כיום. ובכל אופן, נראה שדעתו בעניין למעשה היתה לחיוב, שיש לבנות ברגע שיתאפשר.

⁶⁹ סוכה מא, א. בשו"ת חזון נחום (חלק א סימן מח) הסביר, שגם לשון בנין יכול להיות מעצמו, בבחינת "אל תקרי בניך אלא בוניך", וכפי שבעשיית המנורה על ידי משה רבינו, רש"י (במדבר ח, ד) מביא מדרש, שהמנורה נעשתה מאליה.

ניתן לומר כזה חידוש, שהבנין אינו בידי אדם, בלי שהוא יהיה מפורש בתלמוד. ומה שנזכר בתנחומא, שה' יבנה, אין הכוונה שהוא יבנה בנין גשמי בארץ, אלא שהוא יבנה מקדש עליון כנגד המקדש שייבנה בארץ בידי אדם.⁷⁰ רבה של ירושלים הרב צבי פסח פרנק בחיבור מיוחד שכתב בנושא חידוש העבודה בימינו "מקדש מלך", מביא בהסכמה את דברי הגר"פ פערלא, ורואה כעיקר את דברי הרמב"ם בעניינים אלו.⁷¹

בעל התפארת ישראל בפירושו למשנה מזכיר את דברי רש"י ואת דברי התוספות בשם התנחומא, לפיהם המקדש ייבנה בידי שמים; אולם הוא אינו מקבלם. לדבריו, אלו דברי אגדה, שאין לומדים מהם, והעיקר למעשה זה כמו שכתב הרמב"ם, שיש לבנות.⁷² גם הגר"ש אלישיב כתב, שהעיקר כדברי הרמב"ם. להבנתו, אף רש"י לא התכוון לומר את דבריו למסקנת הסוגיה; אם כי הגר"ש אלישיב מסתייג מפירושו זה של רש"י אף בחלקו הראשון של הסוגיה.⁷³

רבי דוד פארדו בפירושו שושנים לדוד מעלה אפשרות, כי הדעה שהמקדש ירד מן השמים, היא על פי שיטה שאינה נפסקת להלכה, שבימות המשיח העולם לא יתנהל על פי הטבע. אולם לפי פסיקת הרמב"ם, שההבדל היחיד בין העולם הזה לימות המשיח הוא ביטול שעבוד האומות, הרי שהמקדש צריך להיבנות על ידינו. אפשרות אחרת שהוא כותב היא, כי הבנייה בידי שמים אינה אלא לשון מטאפורית המתארת את הסיוע האלוקי, לבנייה שתבצע בידי אדם. בכל אופן, הוא תמה על האפשרות שהבנייה לא תבצע בידי אדם – מדוע שה' לא יזכה את עמו לקיים מצוה כל כך יקרה וחשובה?⁷⁴

הרב ישראל אריאל ראש מכון המקדש מאריך בכמה מאמרים שכתב בעניין, לשלול את האפשרות של בנין המקדש בידי שמים. לדעתו, האמונה במקדש משמים היא בעצם הסתמכות לא ראויה על הנס, ואף יש בה פגיעה בעיקרי האמונה.⁷⁵ כך אנו מוצאים בדברי כמה מחברים נוספים בני זמננו, הרואים חובה גדולה בבנין המקדש, ומסתייגים מהציפיה למקדש שירד מן השמים.⁷⁶

כמובן, שגם בביאור מדרש זה יש לדון, למה הכוונה "מאליה", שהרי גם שם היתה פעילות אנושית, ואין הכוונה בלי שיהיה אדם כלשהו שיתחיל את העיסוק.

⁷⁰ פירושו של הגר"פ פערלא לספר המצוות של הרס"ג, עשה יג.

⁷¹ הספר מקדש מלך בעמודים ו-ח, בחלק הנקרא "הר צבי", ובחלק ההרחבות שם הנקרא "טור מלכא".

⁷² מידות פרק א, בועז אות א.

⁷³ הערות הגר"ש אלישיב למסכת סוכה מא, א. לדעתו שם, יש לחלק בין בנין המזבח, שניתן לבנותו בלילה, לבין שאר המקדש, שלא ניתן לבנותו בלילה אפשרות החלוקה בין המזבח לשאר הבית, נזכרת גם בדברי הערוך לנר והדרישת ציון והמקדש דוד, אם כי יש מקום לתמוה על כך, כי המזבח החיצון מחובר לרצפה לגמרי, ועל כן יש לראותו כחלק מהמבנה, ואין הוא כלי כמו המזבח הפנימי (וכך מחלקת ביניהם הגמרא בזבחים כז, ב). כך גם נוקט הרמב"ם בספר המצוות (עשה כ), שבנין המזבח הוא חלק מבנין המקדש.

⁷⁴ שושנים לדוד, תחילת מסכת מידות.

⁷⁵ מאמר ראשון מפורט בעניין, פורסם בכתב העת צפיה ב' (ניסן תשמ"ה) "אימתי ייבנה המקדש?" (עמודים 62-37). גם בקובץ צפיה ד' (שיצא לאור בשנת תשנ"ד) הוא מאריך בחריפות לדחות את אפשרות המקדש משמים, במאמר שכותרתו "מקדש משמים בהלכה ובמקורות היהדות". לדבריו, המקורות בזהר ובמדרשים מהם ניתן להבין שיש מקדש משמים, מתייחסים למקדש בעולם הבא, שאינו מקדש גשמי, ואילו האמונה במקדש גשמי משמים - אינה מגיעה כלל מהיהדות אלא דווקא מהנצרות (והוא מביא ציטוט מאחד מספריהם 'חזון יוחנן', שם נזכרת העיר ירושלים יורדת מן השמים). הרב ישראל אריאל מאריך לדחות את אפשרות המקדש מן השמים גם במאמר תגובה לרב מרדכי אליהו, במעלין בקודש גליון ג עמודים 157-182). לדבריו שם, אפילו אם ירד המקדש מן השמים, יש לומר "לא בשמים היא", ולא לקבל את ההכרעות ההלכתיות שירדו מן השמים - בנוגע לפרטי מבנה המקדש.

⁷⁶ כך בוודאי נוקטים הדרישת ציון ורבי שלמה היימן, השוללים את דברי רש"י ותוספות בביאור הסוגיה בסוכה, כדלעיל בהערה 35. כך מביא הרב אביגדור אלבוים בספרו תורת הבית חלק א פרק א מקורות רבים לחיוב הבנייה בידי אדם.

וכך הם דברי הרב יהודה קרויזר בסרטון הבא: <https://www.youtube.com/watch?v=11Nhpvf0z-A>.

בדברי הרא"ה קוק (משפט כהן צד) אנו מוצאים שהוא כותב, כי אם תהיה לנו אפשרות, הרי שנוכל לבנות את המקדש בעצמנו, גם לפני שתהייה התגלויות היוצאות מגדר הטבע. אולם לא ברור אם לדעתו יש אפשרות של בנייה בידי שמים או לא. בספר ערוך השולחן העתיד, מאריך בפרקיו הראשונים לפרט את הלכות הבנייה, ומשמע מדבריו, כי אכן למעשה יש לבנות. אמנם, בתוך דבריו הוא גם מזכיר (ג, ב), כי רש"י כתב, שבנין העתיד ירד מן השמים, ולא כתב הסתייגות מפורשת לדברים אלו.

באופן זה של בנין עתידי בידי אדם, מבאר רבי מתתיהו שטראשון בהגהותיו על מסכת בבא בתרא, את נוסח התפילה במוסף של ראש חודש: "מזבח חדש בציון תכין" – שבתחילה נבנה את המזבח, שהרי מקריבים אף על פי שאין בית. לאחר מכן – "בעבודת בית המקדש נשמח כולנו" – היינו, שכולנו נזכה להשתתף בעבודת הבנייה של בית המקדש. וכמו שבבית שני הקריבו קרבנות בטרם נבנה הבית, כך בעתיד, נתחיל בהקרבת קרבנות, ולאחר מכן נבנה את המקדש.⁷⁷

---

⁷⁷ הגהות מהר"מ שטראשון, בבא בתרא ג, ב ד"ה ובבא.

בעבודה זו הצגנו את דברי חז"ל והמפרשים בנוגע לבנין המקדש בעתיד, אם הוא ייבנה בידי אדם או בידי שמים. בפרק הראשון הבאנו את דברי התנאים והאמוראים במקורות חז"ל. רוב המקורות אינם מתייחסים באופן ישיר לנושא הנידון. אולם מהלכות שונות הנזכרות בדברי חז"ל, וגם מחלק מהמדרשים, נראה כי היה פשוט להם, שהבנייה תהיה בידי אדם – כפי שהיה במשכן, בבית הראשון ובבית השני. אפילו מצאנו תיאור להתארגנות שהיתה בימי רבי יהושע בן חנניה, לבנות מחדש את המקדש; ויש גם מקורות היסטוריים המצביעים על ניסיון נוסף לבנות את המקדש. אמנם, יש גם מקורות מדרשיים המדברים על בנייה בידי שמים.

בפרק השני הצגנו את דעות הראשונים העוסקים בנושא. ראינו את דברי רב האי גאון המזכיר אפשרות של מקדש משמים – אחרי תחיית המתים. עוד ראינו, כי רש"י וראשונים ההולכים בדרכו, כותבים על המקדש העתידי כי הוא ייבנה בידי שמים. אמנם, מדברי רש"י עצמו במקומות אחרים עולה, כי המקדש ייבנה בידי אדם; ונאמרו הסברים שונים לדבר על ידי המפרשים. לפי הרמב"ם ועוד ראשונים רבים, הבנייה תהיה בידי אדם ולא בידי שמים.

בפרק השלישי הצגנו את הגישות בקרב האחרונים עד לימינו, בשאלת בנין המקדש בידי אדם או בידי שמים; כאשר עם ההגעה למציאות של "הר הבית בידינו", אפשרות הבנייה הולכת ומתקרבת להיות יותר מעשית. ראינו את דעת הרב מרדכי אליהו, הסובר להלכה על פי הזוהר שהמקדש צריך להיבנות בידי שמים; וראינו עוד דעות של מחברים שונים, המנסים ליישב את האפשרויות יחד באופנים שונים של שילוב. גם לפי רוב המחברים הללו, חל עלינו חיוב להתאמץ ולבנות על פי יכולתנו. סיימנו עם שיטות האחרונים הרבים, הנוקטים כפשטות דברי חז"ל והראשונים ברוב המקומות, ושוללים לגמרי את אפשרות הבנייה בידי שמים, ונוקטים להלכה ולמעשה, כי המקדש ייבנה בידי אדם.

שנוכה לבנות את בית המקדש במהרה בידינו!

ביבליוגרפיה

אבינר, הרב שלמה, **צפיה** (כרך ד), ירושלים, תשנ"ד
אבן גבירול, רבי שלמה, **אזהרות רשב"ג**, וילנה, תקצ"ז
אבן זמרא, רבי דוד בן שלמה (הרדב"ז), **שו"ת הרדב"ז**, ירושלים, תשל"ב
אליהו, הרב מרדכי, **מעלין בקודש** (גיליון ב), כרמי צור, סיוון תש"ס
אליהו, הרב מרדכי, עלון **"קול צופיך"**, ירושלים, אמור תשס"ב
אליהו, הרב מרדכי, **שו"ת מאמר מרדכי**, ירושלים, תשס"ט
אלבוים, הרב אביגדור, **תורת הבית**, ירושלים, תשנ"ב
אלישיב, הרב יוסף שלום, **הערות הגרי"ש אלישיב למסכת סוכה**, ירושלים, תשע"ד
אלקלעי, הרב יהודה, **מנחת יהודה**, פרשבורג, תש"ג
אריאל, הרב ישראל, **מעלין בקודש** (גיליון ג), כרמי צור, סיוון תשס"א
אריאל, הרב ישראל, **צפיה** (כרך ב), ירושלים, תשמ"ה
אריאל, הרב ישראל, **צפיה** (כרך ד), ירושלים, תשנ"ד
אשבילי, הרב יוסף טוב (הריטב"א), **חידושי הריטב"א**, ישראל, תשס"ב
באב"ד, רבי יוסף, **מנחת חינוך**, ורשה, תרכ"ט
בחיי, **רבינו בחיי על התורה**, ירושלים, תשנ"ד
בלייך, הרב יהודה דוד, **תורה שבעל פה** (כרך כב), תשמ"א
בן מיימון, רבינו משה (הרמב"ם), **משנה תורה**, ירושלים, תשל"ד
בן מיימון, רבינו משה (הרמב"ם), **ספר המצוות**, ירושלים-בני ברק, תשנ"ה
בן עטר, רבי חיים, **פירוש אור החיים על התורה**, בני ברק, תשס"א
גאון, רב האי, **אוצר הגאונים על מסכת סוכה**, ירושלים, תרצ"ד
גאון, רב האי, **אוצר הגאונים על מסכת סנהדרין**, ירושלים, תשכ"ז
גאון, רבינו סעדיה, **האמונות ודעות**, לייפציג, תרכ"ד
גינזבורג, הרב יצחק, **מלכות ישראל** (כרך ג), רחובות-כפר חב"ד, תשנ"ט
האלטראכט, רבי דוד אלכסנדר, **מגדל דוד**, ורשה, תרל"ה
היימן, רבי שלמה, **חידושי רבי שלמה**, בני ברק, תשס"ד
הכהן, רבי יהושע יוסף, **עזרת כהנים על מסכת מידות**, ירושלים, תשס"ב
הכהן, רבי ישראל מאיר, **משנה ברורה**, ורשה, תרמ"ג
המאירי, רבי מנחם, **פירוש בית הבחירה**, ירושלים, תשל"ד
הפרחי, רבי אשתורי, **כפתור ופרח**, ירושלים, תשנ"ד-תשנ"ט
הרצוג, הרב יצחק אייזיק הלוי, **שו"ת היכל יצחק**, ירושלים, תשל"ב
וידנפלד, הרב נחום, **שו"ת חזון נחום**, ניו יורק, תשי"א
ולדינברג, רבי אליעזר יהודה, **שו"ת ציץ אליעזר**, ירושלים, תשי"ה-תשי"ס
זכות, רבי משה, **קול הרמ"ז**, אמסטרדם, תקס"ג

טייטלבוים, רבי יואל (האדמו"ר מסאטמר), **דברי יואל**, ניו יורק, תשמ"ב
טייכטל, הרב יששכר, **אם הבנים שמחה**, ירושלים, תשמ"ג
יוסף, הרב עובדיה, **שו"ת יביע אומר**, ירושלים, תשט"ז-תשס"ד
ליפשיץ, רבי ישראל, **פירוש תפארת ישראל על המשנה**, וילנה, תרמ"ט
מלינובסקי, רבי דוד אלכסנדר, **מלכות בית דוד**, בני ברק, תרמ"ה
מלצן, הרב יצחק, **פירוש שיח יצחק על סידור "אישי ישראל"**, תל אביב, תשכ"ח
נבצל, הרב אביגדור, **גילוי דעת** (עלון 466), ישראל, פרשת לך-לך תשע"ט
עטלינגר, רבי יעקב, **ערוך לנר**, בני ברק, תשס"ד
עמר, הרב שלמה, **תחומין** (כרך כד), גוש עציון, תשס"ד
פארדו, רבי דוד, **שושנים לדוד**, ונציה, תע"ז
פערלא, רבי יהודה ירוחם פישל, **ביאור על ספר המצוות לרס"ג**, ורשה, תרע"ד-תרע"ז
פרידמן, הרב יהושע, **מזבח אלקים**, ירושלים, תשע"ו
פרנק, הרב צבי פסח, **מקדש מלך**, ירושלים, תשנ"ז
קגן, הרב יהודה ליב הכהן, **הליכות יהודה**, ניו יורק, תשכ"ז
קוק, הרב אברהם יצחק הכהן, **משפט כהן**, ירושלים, תשכ"ו
קלוגר, רבי שלמה, **פירוש יריעות שלמה** בתוך סידור "בית יעקב", למברג, תרס"ד
קליין, הרב מנשה, **שו"ת משנה הלכות** (חלק יז), ניו יורק, תשס"ט
קלישר, הרב צבי הירש, **דרישת ציון**, ירושלים, תשס"ב
קנייבסקי, הרב שמריהו יוסף חיים, **טעמא דקרא**, בני ברק, תשס"ח
רוזין, הרב יוסף, **צפנת פענח על הרמב"ם** (מהדורה תניינא), דוינסק, תר"צ
רפפורט, רבי דוד הכהן, **מקדש דוד**, ירושלים תשס"ו
שוורץ, יהוסף, **תבואות הארץ**, ירושלים, תר"ס
שטראשון, רבי מתתיהו, **הגהות מהר"ם שטראשון** על התלמוד הבבלי, ירושלים, תשס"ו
שניאורסון, רבי מנחם מנדל (הרבי מליובביץ'), **הלכות בית הבחירה להרמב"ם עם חידושים וביאורים**, ברוקלין, תשמ"ו
שניאורסון, רבי מנחם מנדל (הרבי מליובביץ'), **עלון דבר מלכות**, פרשת תרומה תשנ"ב
תמר, הרב יששכר, **פירוש עלי תמר על הירושלמי**, ירושלים, תשל"ט